

dr hab. Magdalena Hawrysz, prof. UZ
Instytut Filologii Polskiej
Uniwersytet Zielonogórski

Zielona Góra, 11 grudnia 2024 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Katarzyny Jachymek

Polski dyskurs harcerski. Analiza narracyjna

napisanej pod kierunkiem dr hab. Jolanty Klimek-Grądzkiej, prof. KUL

Lublin 2024, ss. 246

Współczesna lingwistyka coraz rzadziej zgłasza postulat czystości metodologicznej badań, znacznie częściej natomiast sięga po metody i narzędzia dziedzin pokrewnych (i nie tylko pokrewnych), wydobywając tym samym w analizach elementy dotąd niewidoczne czy pomijane w klasycznych badaniach języka. Taką postawę reprezentuje także Katarzyna Jachymek, biorąc na warsztat polski dyskurs harcerski. Autorka słusznie zakłada, że do opisu tego fenomenu niezbędne będzie korzystanie z różnych optyk badawczych, stąd decyzja o wykorzystaniu dyskursu i narracji jako pojęć sterujących analizą. Już to czyni z rozprawy dzieło oryginalne i ambitne, bez wątpienia wzbogacające wiedzę o współczesnej lingwosferze.

Praca składa się z pięciu rozdziałów, trzech teoretycznych, w których przedstawiono stan badań nad dyskursem, narracją i organizacjami, zaprezentowano ZHP jako organizację i opisano metodologię badań, i dwóch analitycznych, poświęconych słowom kluczowym i strategiom dyskursywnym. Kompozycja rozprawy jest klarowna, spójna i ściśle podporządkowana realizacji założonych celów.

Na podkreślenie zasługuje kompetentne przedstawienie zaplecza teoretycznego analiz. Nie jest to zadanie łatwe, zwłaszcza że oba pojęcia (dyskurs i narracja) są tyleż popularne, co rozmyte. Za właściwe należy zatem uznać szerokie omówienie obu pojęć i ich wzajemnych uwikłań. Autorka jest świadoma wielości podejść, umiejętnie dostrzega odrębności i podobieństwa w rozumieniu tych zagadnień w różnych dyscyplinach, wybiera wreszcie inspiracje najlepiej przystających do własnych analiz – to wszystko budzi moje uznanie. Bogatą literaturę przedmiotu Doktorantka potrafiła zreferować w sposób

sproblematyzowany, dostrzegając wspólne wątki u różnych badaczy. W rozdziale referującym kategorię dyskursu dodałabym jednak krótką choćby wzmiankę o różnych tradycjach lingwistycznych, które prezentują różne rozumienie pojęcia dyskursu, co oczywiście ma konsekwencje w sposobie analizy. W moim odczuciu byłoby to korzystne, zwłaszcza że decyduje się na koncepcję dyskursu według Teuna van Dijka. Przyjęłam to z pewnym zaskoczeniem, ponieważ jego ujęcie jest właściwie tożsame z koncepcją tekstu rozwijaną na gruncie polskiej lingwistyki, która w analizach aspektu pragmatycznego tekstu nakazuje uwzględniać kontekst. Nie czynię z tego zarzutu, to raczej kwestia do dyskusji: ciekawi mnie, czy Doktorantka widziałaby więcej możliwości charakterystyki dyskursu, gdyby podstawą analiz uczyniła dyskurs rozumiany w duchu polskiego językoznawstwa ostatnich lat, tzn. podążając za ustaleniami Bożeny Witosz czy Waldemara Czachura. Chciałabym także zwrócić uwagę na epitet użyty w odniesieniu do charakteru teorii Krytycznej Analizy Dyskursu. Zastosowany przez Autorkę (podążającą zresztą za literaturą, więc tylko częściowo za to odpowiedzialną) przymiotnik *eklektyczny* (s. 33) niesie ze sobą deprecjonujący charakter, a ja w wielości i różnorodności podejść badawczych widzę po pierwsze, efekt złożoności obiektu badań, czyli dyskursu, po drugie, szansę jego na wieloaspektowy, a tym samym wszechstronny opis. Może określenie *mozaikowy charakter* byłoby odpowiedniejsze, wszak w efekcie badań uzyskujemy obraz spójny, choć złożony z wielobarwnych kawałków.

Jak wynika z toku wywodu, Autorka rozprawy najwięcej inspiracji do analizy dyskursu zaczerpnęła z koncepcji Małgorzaty Lisowskiej-Magdziarz (*notabene* wielokrotnie przywoływanej w treści pozycji brakuje w zestawieniu bibliograficznym). Chętnie dowiedziałabym się, co legło u podstaw tej decyzji.

Wartością tej części opracowania – zwłaszcza w perspektywie przyszłych analiz prowadzonych nie tylko przez Doktorantkę – jest zestawienie pojawiających się w literaturze przedmiotu strategii dyskursywnych wraz z prezentacją środków i zachowań komunikacyjnych służących ich realizacji (s. 17-22). To niezwykle poręczne narzędzie, choć jednocześnie warto zauważyć, że środki te (przynajmniej niektóre) są wielofunkcyjne i to właśnie osadzenie ich w konkretnym dyskursie wydobywa ich znaczenie. Porządkowanie to istota działania naukowego, więc prezentacja strategii według wybranego klucza jest pożyteczna i jednocześnie użyteczna, ale zabrakło w niej komentarza, który wyjaśniłby ich klasyfikację, według mnie bowiem strategia nazywania, retoryka strachu czy też wstydu z powodzeniem zmieściłyby się w strategii budowania wizerunku własnego i innych, a strategia ilościowa wydaje się w ogóle nadrzędna.

Kończąc uwagi dotyczące teorii dyskursu, zwróć jeszcze uwagę na dwie stylistyczne usterki, które niosą ze sobą merytoryczne konsekwencje. Niefortunny moim zdaniem jest tytuł (i tym samym zawartość podrozdziału) *Typologie i kolokacje dyskursu*, ponieważ łączy się w nim zagadnienia z różnych porządków, tzn. teoretyczne uporządkowanie dyskursu ze względu na różne kryteria i połączenia wyrazowe, w które wchodzi leksem *dyskurs*. Mylącym z kolei jest tytuł *Konstruktywistyczne rozumienie dyskursu*, gdyż sugeruje, że w oglądzie pojęcia stosuje się teorię konstruktywizmu, podczas gdy Autorka ma na myśli to, że dyskurs konstruuje rzeczywistość społeczną, z czym oczywiście nie sposób się nie zgodzić.

Drugim obszarem stanowiącym zaplecze teoretyczne dla podejmowanych badań jest narratywistyka aplikowana do badań narracji nieliterackich i fenomenów społecznych. Zwrot narratywistyczny obecny w badaniach lingwistycznych od lat 90. XX wieku pozwala, jak słusznie zauważa Jacek Wasilewski, wniknąć w konstrukcje modeli społecznych i sposobów organizacji wiedzy. Uznając te tezy, Doktorantka zwraca uwagę na ważne funkcje, które pełni narracja w życiu zbiorowym, tzn. sensotwórczą, tożsamościotwórczą, solidaryzującą, a także modelowania rzeczywistości, postaw i zachowań. Słusznie podkreśla też, że analiza narracji winna uwzględniać aspekt kulturowy, który działa dwutorowo – determinuje kształt narracji oraz pozwala właściwie dekodować jej sens. Za aksjomat przyjmuje Katarzyna Jachymek – i to bezspornie właściwe podejście – tezę o konstruktywistycznym charakterze użycia języka w organizacji, tzn. przekonanie, że język konstruuje a nie odzwierciedla organizacyjną rzeczywistość (s. 58), natomiast rolą narracji jest zarówno informowanie, jak i kształtowanie myślenia (s. 64).

Tak wybrane podstawy teoretyczne wyjątkowo dobrze nadają się do analizy dyskursu ZHP. Jest to organizacja o bardzo długiej tradycji, największa spośród stowarzyszeń o charakterze wychowawczym. Co ważne, charakteryzuje się wyrazistą i jasno określoną ideologią, a to sprzyja podejmowaniu badań dyskursologicznych i narratywistycznych ujawniających nie tylko co, ale także w jaki sposób komunikuje organizacja.

Główny cel rozprawy został ujęty jako „charakterystyka dyskursu harcerskiego w Polsce” (s. 85). Uszczegółowiono go na s. 87-88, wskazując wstępne założenia i pytania badawcze, tj.: główne tematy i motywy dyskursu, stosowane strategie dyskursywne, wpływ kontekstu społecznego i kulturowego na dyskurs, opis story *line* tworzonego przez ZHP, relacje między różnymi tekstami w dyskursie. Dodatkowo na s. 86 doprecyzowano, że „celem analizy dyskursu jest zintegrowany opis jego trzech wymiarów: językowego, poznawczego i interakcyjnego, stąd szczegółowy opis zyskują w rozprawie użycia języka, wyrażanie

przekonań i idei oraz interakcje społeczne. Warto podkreślić, że rzetelności analiz sprzyja dokładne zaplanowanie procesu badawczego (s. 94-95), w tym stworzenie autorskiego arkusza analizy (s. 93-94).

Realizację zaprojektowanych celów przeprowadzono na materiale tzw. źródeł zastanych (s. 85), tzn. ogólnopolskich czasopism wydawanych przez Związek Harcerstwa Polskiego. Jak można wyinterpretować z toku narracji, w selekcji materiału zastosowano kilka kryteriów: 1) chronologiczne – które ograniczyło teksty do okresu jednej kadencji władz ZHP, dając szansę śledzić ewentualne zmiany dyskursu, 2) gatunkowe – decydując się na teksty publicystyczne, co stwarza okazję, by obserwować opinie kształtujące narrację harcerską, 3) tematyczne – redukując teksty do tych związanych z rzeczywistością organizacji, pozwalając tym samym wejrzeć w autonarrację ZHP. W ten sposób ostateczną podstawą eksploracji stało się 516 artykułów, a ich dobór nie budzi wątpliwości, przeciwnie, dobrze służy zaprojektowanym przez Doktorantkę analizom.

Umiejętnie nakreślony problem badawczy zyskuje udaną realizację w analitycznej części rozprawy. Składają się na nią dwa obszernie rozdziały, pierwszy poświęcony słowom kluczom, które uznano za przekąźniki głównych tematów i wartości analizowanego dyskursu, drugi – strategiom dyskursywnym, czyli sposobom przedstawiania treści. To podejście dobrze służące charakterystyce dyskursu harcerskiego i pozwalające wskazać jego istotę.

Część poświęcona słowom kluczowym przynosi ich charakterystykę w perspektywie jakościowej i ilościowej. W pierwszej zastosowanie kryterium semantycznego pozwala uporządkować słowa kluczowych w pola tematyczne związane z bieżącymi działaniami ZHP, określeniami strukturalnymi organizacji oraz z wychowaniem i wartościami harcerskimi. Powstaje w ten sposób swoista mapa pojęciowa organizacji, jaką jest ZHP. Na podkreślenie zasługuje to, że Katarzynie Jachymek dobrze udało się powiązać wyróżnione kategorie słów kluczy z ich funkcjami: nominacyjną, identyfikacyjną i dyferencjacyjną. Analiza ilościowa z kolei przynosi (prócz spodziewanych wyników, tzn. obecności różnych określeń związanych z organizacją, jak *ZHP*, *harcerski*, *organizacja*) ciekawą obserwację o silnej obecności w dyskursie opozycji *my – oni* (inni), co dodatkowo wzmacnia wnioski Autorki o tożsamościotwórczym charakterze dyskursu harcerskiego. Słusznie zauważa także Doktorantka kontekstową dwufunkcyjność zaimka *nasz*, który odnosi się również do wspólnoty szerszej niż harcerska, tzn. narodowej. W tej partii zastanowiło mnie wyróżnienie kategorii *Inne* (notabene wykres pokazuje 23,8%, w narracji na s. 118 pada wartość 24,2% – skąd wynika różnica?) – bardzo pojemnej semantycznie, niecharakterystycznej, w mojej ocenie stanowiącej jedynie zbiór wyrazów częstych. Mam

oczywiście świadomość, że to klasyfikacja wynikająca z zastosowania określonego narzędzia (Korpusomatu), ale w tym wypadku efekt pokazuje, jak ważną rolę w interpretacji uzyskiwanych w ten sposób danych odgrywa badacz. Taki krytyczny ogląd zyskały wyniki na s. 120, gdzie Doktorantka przekonująco interpretuje różnicę między obrazem uzyskanym w analizie jakościowej i za pomocą Korpusomatu w zakresie leksyki związanej z wychowaniem i wartościami. Nie mam wątpliwości, że Korpusomat to bardzo przydatne narzędzie, które (między innymi) pozwala zobiektywizować uzyskiwane w analizie jakościowej wyniki, niesie jednak ze sobą także pewne ryzyko przypadkowości uzyskiwanych danych: co bowiem o dyskursie harcerskim mówi spójnik *który* wyróżniony jako słowo kluczowe?

W części poświęconej strategiom dyskursywnym otrzymujemy ich ciekawą poznawczo charakterystykę w aspekcie kognitywnym i pragmatycznym. Analizy pomieszczone w tej części przyjąłam z uznaniem. Zaobserwowane tu – niejednokrotnie bardzo wysublimowane – zabiegi językowe zostały właściwie dostrzeżone i umiejętnie uporządkowane, co stanowi duży walor tej części pracy.

Podstawą opisu strategii dyskursywnych w aspekcie poznawczym jest wyodrębnienie 19 kategorii tematycznych poruszanych w artykułach. Wypada się zgodzić Autorką, że przekrój tematyczny jest różnorodny, ale jednocześnie spójny, „ponieważ wszystkie tematy podejmowane są w perspektywie ważnych dla organizacji wartości i przede wszystkim z uwagi na jej główny cel działania: wychowanie” (s. 197). Dlatego słuszny wniosek, że tematyka artykułów buduje wspólnotę „dzięki dzieleniu wspólnej wiedzy i pamięci o najistotniejszych wydarzeniach” (s. 135). Szczegółowe analizy framingu dowodzą umiejętności dostrzegania subtelności i ich trafnej interpretacji – w tym fragmencie widzę duży potencjał wart rozwijania w przyszłości.

Z żalem natomiast przyjąłam rezygnację Autorki z analizy perspektywy stylistycznej, gdyż w moim przekonaniu ukształtowanie słowne wpływa na siłę perswazji przekazu, a tym samym na skuteczność kształtowania organizacyjnej tożsamości (to jedna z hipotez badanych w dysertacji). Ta decyzja jest tym bardziej zaskakująca, że w autorskim arkuszu analizy znalazła się kategoria stylu w obrębie badania formy dyskursu (s. 94).

Perspektywa pragmatyczna opisu strategii dyskursywnych stała się okazją, by dokonać charakterystyki głównych uczestników dyskursu harcerskiego, sprawdzić jego potencjał illokucyjny i perlokucyjny, a także zbadać konteksty, w jakich funkcjonuje. Tu analizy przynoszą ciekawą niespodziankę – choć w kadrze ZHP przeważają kobiety, to już wśród autorów artykułów dominują mężczyźni. Jeszcze bardziej zaskakująca była dla mnie

obserwacja: „W publikowanych tekstach nacisk jest głównie kładziony na relacje w grupie harcerzy, a nie braterskie nastawienie do osób spoza organizacji. Działanie na rzecz innych pojawia się jako temat i wartość w harcerskim dyskursie, choć nie na tyle często, by stać się jego centralną osią” (s. 193). Taki wniosek pokazuje, że rzetelne analizy lingwistyczne niejednokrotnie pozwalają weryfikować powszechne przekonania/stereotypy. Dodam, że równie niespodziewany był dla mnie brak wśród zidentyfikowanych słów kluczowych leksemu *patriotyzm*, choć sama idea (różnie pojmowana) się pojawia.

W aspekcie pragmatycznym sprawdza też Katarzyna Jachymek, na ile skuteczny jest przekaz ZHP, przyglądając się rezultatom dyskursu (s. 189-191). Ma świadomość hipotetyczności formułowanych twierdzeń i tego, że ich weryfikacja wymaga podjęcia kolejnych badań. Zgadzam się z tym i ciekawi mnie, jakie możliwe metody widzi w tym względzie Doktorantka?

Kończąc ocenę merytoryczną rozprawy, chcę jeszcze zwrócić uwagę na język rozprawy: dostosowany do rygorów pracy naukowej, precyzyjny, prosty i klarowny. Co prawda nie ustrzegła się Doktorantka kilku usterek różnej natury (np. ortograficznej – s. 74, 95, interpunkcyjnej – s. 22, 36, 39, 54, 74, 127, 129, 139, stylistycznej – s. 8, 15, 66, 109), ale nie mają one wpływu na końcową ocenę pracy.

Z wielu możliwych perspektyw badawczych, choćby stylistycznej, genologicznej czy socjolektalnej, Doktorantka zdecydowała się na wybór nietatwej, ale przynoszącej ciekawe wyniki optyki badawczej. Nietatwej, bo wymagającej opanowania wielu metod i narzędzi, ciekawej, bo przynoszącej naukowe dowody, że ZHP to organizacja, która ugruntowuje wspólną wizję działalności i kreuje tożsamość członków. Warto podkreślić, że w dysertacji wykorzystano najnowsze narzędzia cyfrowe. Tę coraz wyraźniejszą zmianę w warsztacie lingwisty trzeba przyjmować z radością, ponieważ nowe instrumentarium nie tylko ułatwia i przyspiesza różnorodne analizy, ale także pozwala zobiektywizować konkluzje. Na pełną akceptację zasługują sformułowane w zakończeniu wnioski – prócz zwanego obrazu wyników przeprowadzonych analiz otrzymujemy w nich dowód, że Doktorantka posiada umiejętność syntetyzowania, co na tym etapie drogi badawczej budzi uznanie.

Recenzowana rozprawa jest udanym przykładem zastosowania narracyjnej analizy dyskursu do badań organizacji i nie zmieniają tej oceny drobne uwagi polemiczne. Precyzja myślowa i imponująca dyscyplina wyводу, trafny dobór zagadnień do realizacji założonych celów, klarowność formułowania myśli, konsekwencja w korzystaniu z zaprojektowanych w części teoretycznej rozwiązań, wreszcie umiejętność interpretacji stawiają opracowanie w kręgu opracowań interesujących i rzetelnie zrealizowanych, wzbogacających wiedzę

z zakresu dyskursologii i narratologii. Po stronie niewątpliwych zasług Doktorantki trzeba również zapisać zdolność formułowania na marginesie głównych rozważań kolejnych pytań badawczych.

Stwierdzam, że przedstawiona mi do recenzji praca doktorska *Polski dyskurs harcerski. Analiza narracyjna* autorstwa Katarzyny Jachymek spełnia wymagania stawiane tego typu opracowaniom, zatem wnioskuję o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

Magdalena Gawryś